

Прилог историји санитета у Црној Гори

(3)

О Јовановићевом путу исписао сам један дио архивског материјала из Државног архива на Цетињу. Први податак је од 4 јула 1882 године. То је распис министра унутрашњих дјела војводе Врбице свима капетанима, а заведен је у Министарству под број 1025. Распис је сачуван у два концепта, од којих је већи дио једнога писао сâм Др. Јовановић. Други концепт, који је сигурно тако и расписан, гласи:

„Књажевска влада, по Високом налогу Његовог Височанства Књаза Николе I, са овијем упућује Началника Санитетског одјељења главног љекара г. Др. Милана Јовановића да прође по цијелој држави, да прегледа здравствено стање народа и све прилике које на здравље упливишу, те да према томе учини Књаж. влади предлог о распореду потребитих љекара, о мјерама које ваља предузети, да се бони крајеви поправе, да се заразне болијести истријебе, да се чељад једно од другога не трује, да народ обавијести, да му варалице којекаквијем, више пута шкодљивим љековима, новце не маме и т.д.

Да би ово изасланство санитетског началника, које је са државним жртвама скопчано, било од што већег успјеха, потребито је, да се народ драговољно и слободно повјери у свему г. Др. Јовановићу, и да се ви, а тако и сви добри и родољубиви народни старјешине најживље заузме, да народ најповјерљивије открије своје болести вишепоменутом г. Д(окто)ру. Ако се ви, Господине капетане, најсрдачније не заузме за подпуно изведење вишенаведенога и ако се г. Др. Јовановић из ваше капетаније безуспјешно врати, сва одговорност пасти ће на Вас.

Да послијед не би било каквог изговора обиљежићемо вам ваше дужности у овој ствари и тако под најстрожијом личном одговорношћу налаже се вам:

I. Да г. Др. Јовановића примите као нарочитог изасланика Књажевске владе са подпуним повјерењем и поштовањем, па и да народу у том примјер дате.

II. Да у његовом раду вашим личним и званичним упливом и влашћу најживље подпоможете га.

III. Да напријед по свом искуству означите сва мјеста и поједине породице ваше капетаније, која су нарочито болесна (а особито од френка) и да му покажете све узроке, који по вашем и народњем мишљењу рађају болести и све начине којијема се народ од својих болијести лијечи.

IV. Да му покажете мјеста, ако их има у вашој капетанији, која народ за љековита држи, као изворе, баре, блата и т.д., тако исто да му покажете све ваше љекаре, видаре, траварице и бајалице, ако-их има у вашој капетанији.

V. Један дан прије него што ће г. Јовановић поћи из Ваше у сусједну капетанију, пошљите једнога човјека који ће догичном капетану сусједне капетаније објавити у који ће час г. Др. Јовановић доћи на границу његове капетаније и на ком мјесту, да га на истоме срене и спроведе редом кроза сва села његове капетаније са највишим старањем да поменутом г. Јовановићу буду сва могућа средства на разположење стављена за лакше, брже и цјелисходније вршење његове службе.

Наваћајући Вам ове појединости, очекујемо од вас, г. капетане, да ћете ви и ван овога свим могућим сре(д)ствима трудити се, да овај тако значајни за народње здравље пут нашега изасланика буде од најповољнијег успјеха. Не одговорите ли том очекивању, то будите увјерени да ће вам се сваки преступ најстрожије у кривицу урачунати.“

У то вријеме Д-р Јовановић је већ био на терену, јер 5 јула пише с Биоча оловком на парчету хартије једно кратко писмо министру Врбици, у коме му каже да га је Врбичин посланик стигао на Биоче и предао му неко писмо. „У Клопот ћу одмах — продужује Јовановић — и саставити Братоножиће да их прегледам. Из Клопота ћу на Лијеву Ријеку. Добро би било, да с Ваше стране дође у напријед ова¹⁾ окружница сваком капетану. Молим, реците званично г. д-ру Филиповићу, да пошље г. д-ру Миљанићу у Подгорицу 5 фиола лимфе за прицјепљивање краста“.

¹⁾ Сигурно му је Врбица био послао текст горњег расписа на преглед по своме посланику, јер су неке ситне исправке у наведеном концепту Јовановићевом руком.

Телеграмом од 8 јула Јовановић каже Врбици, да га је 7 јула његов изасланик стигао на врх Вјетреника, а до тада је већ био обишао пола Братоножићке капетаније, али се жали да су „многе ствари прешне за пут заборавили“. Обезбавља да ће све учинити са своје стране „да пут буде успјешан. Извините ме пред Господарем што при поласку не приступих“ — каже Јовановић при крају тога телеграма.

До 12 јула већ је био прегледао Братоножиће, Лијеву Ријеку и њихове катуне, а 13 је стигао на Андријевицу.

По телеграфском извјештају капетана Јеврема Бакића од 18 јула види се, да је Др. Јовановић 17 јула „пошао из Васојевића; видио је доста народа у Нахију...“ Њега је капетан Бакић испратио до Колашина, одакле и јавља депешу. Истога дана (18 јула) Јовановић шаље из Колашина војводи Врбици овај телеграм: „Прегледао сам Васојевиће и стига(о) здраво у Колашин. Народ ме прима с највећим повјерењем. Штета само што није било могуће понијети више лијекова. Прешнима дајем, а лакшим случајевима пишем рецепте за Цетиње или Пјодгорицу. Народ здрав, с малијем изнимкама. Капетани предусретљиви“.

Д-р Јовановић је био на муци ради прегледа муслиманских жена у мјестима гдје је ових било. Ту тешкоћу имао је и у Колашину; па 18 јула тражи од министра Врбице хитно решење: „Молим јавите ми одмах, како ћу с турскијем женама. Ја сам (се) споразумио с њиховим главаром овђе Пашанагом Мартиновићем и он ми је обећао да ће ме водити у турске куће. Наши људи желе да и Туркиње прегледам. Молим јавите ми — пита даље Јовановић — је ли дошао одговор од Доктора Волти, јер сам рад да Филиповића одмах шаљем у Никшић по потреби службе“.

Врбица је истога дана (18 јула) телеграфски извијестио Јовановића о пријему његове депеше. У почетку депеше министар изражава радост због Јовановићева здравља и издржљивости, наводећи му и народне стихове: „Добар ти је весела му мајка, Он је бољи повиђет но виђет“, који се — каже Врбица — односе и на Јовановића, јер је он доиста „челик доктор“. Поред разних питања (да ли је задовољан с перјаницима, коњима и коњушарима; треба ли што да му пошаље; хоће ли му послати и гдје „једно писмо од госпође“) и кратких обавјештења о спољној ситуацији, киши и родној години, Врбица му каже: „Телеграфирај ми чеће: које миджине вам требају и ће бих их Вам мога(о) послати?, до колико дана бићете у Дробњаке?, би ли добро било да Вам их у Дробњаке пошаљем — које наредите... Кажи, све што

могу учинићу“. При крају га Врбица обавјештава: „Капетани су у свој Књажевини добили моју окружницу и свуд изјављују нестрпљење у очекивању“.

18 и 19 јула Јовановић је прегледао Колашин и неке дјелове Мораче и Роваца, а 20 је ишао за Врањак (на Бјеласици), гдје су морачки и ровачки катуни. Ту је иначе и народни скуп на Илиндан, па се то искористило ради прегледа скупљеног народа. 21 јула пошао је за Морачу и Ровца ради прегледа преосталих крајева. Осекав распоред прегледа шаље Јовановић депешом од 18 јула, при крају које наглашава: „Са перјаником имам натеге, стар је, није за ове путеве.“

Депешом од 25 јула Јовановић извјештава Врбицу о сљедећем:

„Данас 23²⁾ прегледам Ровца. Прегледао сам на Илиндан један дио Роваца, Морачана и Колашинаца. Сјутра и прек-сјутра довршујем Ровца и Морачу, па ћу с Јаворја у Тушину. Народ излази с повјерењем, само је јако растурен, те стога и споро иде.“ Даље Јовановић тражи да му апотекар Дреч пошаље поново онолико љекова колико је однио први пут, а онда наставља: „Молим телеграфајте по Мишића за болницу, а Др. Филиповића пошљите у Никшић, јер је преша.“

Цјелокупно Јовановићево путовање може се по архивским документима стално пратити, но ја овом приликом нијесам имао времена да то све исписујем, већ ћу само напоменути, да је ова Јовановићева научна експедиција ради проучавања здравствених прилика у Црној Гори трајала преко два мјесеца. То видимо из рачуна који је 25 септембра 1882 г. поднио Јовановић Министарству унутрашњих дјела. У томе рачуну поред других расхода (за коње, момка и перјаника) Јовановић наводи и овај: „За 64 дана дневнице по 5 фиор... 320.— ф.“, па му је цио рачун уредно исплаћен 27 истог мјесеца.

За вријеме путовања по Црној Гори Др. Јовановић није могао уредно издавати свој стручни часопис „Здравље“, па је тога ради преко „Гласа Црногорца“ (број од 15 августа 1882) дао оглас, датиран у Никшићу 6 августа, којим обавјештава претплатнике часописа, да због службеног пута није могао издати неколико бројева „Здравља“ и обећава, да ће им накнадити све заостале бројеве чим се врати с пута.

Ја нијесам могао доћи до овог цетињског часописа, али знам да је Др. Јовановић још 12 децембра 1880 датирао на Цетињу (преко „Гласа Црногорца“ објављени) позив на прет-

²⁾ Тако стоји у оригиналу; сигурно омашка телеграфисте.

плату за овај часопис. Тај се позив поновио у „Гласу“ и почетком 1881 године и у њему пише, да ће „Здравље“ излазити два пута мјесечно (свакога 15-ог и задњег дана у мјесецу), а први број изаћи ће 15 јануара 1881 године. Јовановић је чак изјавио и то, да ће сваких четрнаест дана излазити по једна ванредна свеска, да би се старим претплатницима из 1880 године допунили бројеви 14—24.

Нијесам могао утврдити ни до када је излазио цетињски часопис „Здравље“, али знам да су изашла и прва четири броја за 1882 годину, јер се у „Гласу Црногорца“ од 28 фебруара 1882 наводи садржај свих тих бројева.

Сигурно су 1882 године на тражење Санитетског одјељења предузете мјере и противу народних љекара и травара. О томе сам исписао неколика документа из прегледаних фасцикула за 1882 годину, а први од њих је од 22 марта. То је писмо капетана Пера С. Ђурашковића с Ријеке Црнојевића начелнику Санитета Др. Јовановићу, у коме Ђурашковић каже:

„Односно Вашег писма, у коме сте ми јавили да забраним Иличковићу да не лијечи никог, ја сам му казао истом да не смије никога лијечити. Он одговара да хоће докле га год Господар дигне из Црне Горе. — Дакле, молим пошљите за њега да дође тамо, да поступите с њим како знате, почем ја овђен немам толику власт, колико он заслужује“ — жали се капетан Јовановићу. Истога дана жали се Јовановићу на Иличковића с Ријеке Црнојевића и Др. А. Саламброс. „Иличковић једнако од своје радње не оступа — каже Саламброс —, него каже да ће радити докле му сам Господар каже да не ради. Ја сам виђу да му кап(етан) не може ништа. Чујући на Иличковића ријечи боји се слабог догађаја, него боље да га позовете од стране Великог Суда код Вас да се освједочите његовог говора.“

По неким мјестима било је трговаца који су продавали народу разне готове „љекове“, те је — како рекосмо — и с њима поведена борба. 20 јуна 1882 поменути капетан Ђурашковић у вези с тим пише два акта: један је Санитетској управи, а други министру унутрашњих дјела. Санитетској управи Ђурашковић пише: „Шаљем ви неке медијине које су се налазиле код овијех трговаца, т. је Филипа Зорбе и Гаспара Камзе, које су народу продавали, али³⁾ пријед него је Санитетска управа послала у овој вароши Г. Доктора Атанаса Саламброса. Исте медијине које смо им сакрестали⁴⁾.

³⁾ У оригиналу и л. и.

⁴⁾ Т. ј. секвестирани.

када је речени Доктор у овој вароши дошао, и данас се у истих налазе, нијесу и(х) смјели продават, али бојећи се да не би кријући продавали шаљемо и(х) Вашој Управи, пак на Ваше расположење.“ Акт упућен министру Врбци детаљнији је и интересантнији, јер се у њему наводи и то, да Иличковић успјешно лијечи једнога болесника, којему је Др. Јовановић казао „да му не може ништа“, па тај акт наводим у цјелости: „Примијо сам телеграф под број 938. 16. о. м. у коме јавјате, да се доказало Књаж. Влади да у овој вароши има чељади која продају народу медијине. Ја сам од прошле три дана све истражева да ли се ко меће у такове радње, зато није нијесам мога наћ ко би то радио или ко ради. Само нашао сам код трговаца скадарскија Филипа Зорбе и Гаспара Камзе, кои су држали прије него је доктор дошао на Ријеку као: балсам бијели кои служи кад кога дроб боли, балсам црни кои служи за ране, уље од ричине, слатке колачиће које је народ узима за ђецу због бубина, кивина за прекидање грознице. — Све ове у њих налазеће медијине када је доктор дошао забранили смо да их не продају, које се и сад код исти(х) двоице налазе скривено без да су смјели продават. Сада смо и(х) од истих узели и шаљемо и(х) Санитетској управи.

Сто(ј)и у овој вароши Нико Мићов Иличковић у његовој кући и нијесмо могли наћ никаквија медијина код њега, осим мелема и балсама црнога, кои му служи за ране с којем вида Ива Ђоновича, којег је у руци ранијо нехотице један топција љешански. И од скоро вида једно дијете приморско, које каже да га је вида(о) Доктор Јовановић, пак да је казао да му не може ништа помоћ; по томе је дошао код Иличковића, кои му вади киле из грла и говори за сигуро да ће га извидат Иличковић. Зато је само питање, је ли слободан ово радит или не, будући да је Иличковићу забрањено надкожне болијести видати, а ови Приморац каже да је слободан кога он хоће за своје нужде зват.

Зато шаљем Филипа Зорбу и Гаспара Санитетској управи: код Филипа и Гаспара налазе се ове више именовате медијине, које смо у кашетицу спакетовали и послали Санитетској управи“.

О истоме извјештава 23 јуна капетан Лука Ненезић министра Врбицу за Подгорицу. „Кад је Књаж. Влада наредила да буде у овој вароши за мјесног љекара Г. Перо Миљанић, зато чим је Г. Перо доша и смјестио се одма(х) смо претресли и забранили сваком овдашњем догањцији, да од тога дана за убудуће никакав не смије никакве љекарије прода-

вати, а случајно да би се кој(и) посље ове наредбе усудио продати какве љекарије да ће бити глобљен, а истијема наредио сам за затечене љекарије да их одма сваки поврати натраг у Скадар, те од те наредбе и пошто је дошао Г. Миљанић у Подгорицу то смо искоријенили и већ нико не продаје од тада никакве наредбе.⁵⁾— По вашој наредби од 16 ов. мј. број 938 одма сам на ново претреса и никакве љекарије нијесам могао наћи, а за убудуће што више могнем пазићу—“ каже при крају акта капетан Ненезић.

И у Бару је било таквих трговаца, јер 19 јула Управа вароши Бара телеграфски извјештава министра Врбицу: „Медијине Витића налазе се под печат овог Суда, а у кућу истог Витића.“ Десетак дана касније (30 јула) Управа вароши Бара телеграфски моли Врбицу за наређење, што ће да ради „са љековима Митра Витића.“

У Улцињу је нађено доста љекова код разних трговаца. Те љекове је управник вароши Улциња капетан Ђ. Стојовић послао Санитетском одјељењу из два пута. Други пут шаље капетан Стојовић нађене љекове код четворице трговаца „по диљижанци у двије кашете“, наводећи појединачно све љекове, те би тај списак сигурно био важан и интересантан за једног стручњака. У списку се на примјер, налазе: „... 10 драма траве од бубица, 5 картица траве од сафре, 6 вељих) кутија тирјака, 78 зрна хапа од спавања, 1 ока и 20 драма мајеза, 1 бочица шурупа за срце, 1 боца траве од уста, 1 кутија маџума, којег овђена много употребљавају за дражење органа...“ итд.

Но истовремено с борбом противу народних љекара, њихова се помоћ тражи и они се топло препоручују од народних главара. Тако 1 јуна 1882 командир Бошко Мартиновић топло препоручује министру Врбици исплату награде Богдану Иличковићу, „који је послат по Високој наредби у Грахово 5/3. 882 да лијечи бокешке рањенике“ и који је „за све вријеме његовог бављења видајући рањенике добро се и свесрдно трудио“. Писмом од 2 јуна 1882 заједнички препоручују Богдана Иличковића министру Врбици капетан Аким Даковић и командир Никола Ковачевић, који такође наглашавају да „видијући рањенике бокешке Богдан при бављењу у Грахову није жалио својега труда, зато препоручујемо га Вашој Преузвишености да реченога Богдана не заборавите“.

Неће бити сувишно, да на овом мјесту наведем имена свих Иличковића, која сам исписао из новчаних књига црно-

⁵⁾ Тако стоји у оригиналу омашком мјесто љекарије.

горског Министарства војног из почетка овог вијека. Они се воде сви под насловом: „Домаће војено љекарско особље за вријеме рата“, за све пише да су ступили у службу 1 децембра 1895 године, сви су били у чину официра и свима је била плата по 20 фиорина у злату годишње. Ево њихова имена: 1) Богдан Иличковић, 2) Иво Иличковић, 3) Нико Митров Иличковић, 4) Перо Иличковић, 5) Ђуро Иличковић, 6) Нико Попов Иличковић, 7) Јоле Томов Иличковић 8) Лабуд Иличковић, 9) Митар Петров Иличковић и 10) Томо Мићов Иличковић. Првих осам били су распоређени редом за осам црногорских бригада, за Митра Петрова пише да је на расположењу, а Томо Мићов био је у артиљерији („у топништво“). Ови архивски поименични подаци свакако исправљају наведено мишљење Арсе Пајевића, да су се сви народни љекари уопште звали „Иличковићи“, а Пајевић у томе није био усамљен.

Из очуваних биљежака Д-ра Јовановића о бављењу у Црној Гори излази, да је напустио Цетиње послје повратка са експедиције о којој је раније било ријечи, као и то да је Јовановић већ у новембру 1882 године био у Берлину.⁶⁾ По архивским документима, које сам прегледао у Државном архиву на Цетињу, види се само то, да је Јовановић био на Цетињу и 28 септембра 1882 године. Озрен Недељковић наводи, да је Јовановићев одлазак са Цетиња био „сасвим изненада“, јер је Др. Јовановић по повратку са пута по Црној Гори нашао на Цетињу писмо Др. Владана Ђорђевића, „који га у име српске владе позива да иде у иностранство на даље проучавање хигијене“.⁷⁾

Познато је да је постојала велика мржња између књаза Николе и Владана Ђорђевића, а и сам Др. Јовановић то наводи у својим биљешкама о бављењу у Црној Гори, када каже да књаз Никола „Дучића још жешће мрзи него Владана.“⁸⁾ Др. Ђорђевић је у вријеме бављења Др. Јовановића у Црној Гори био начелник цивилнога санитета у Србији и једним законом од 30 марта 1881 године „реформисао је из основе санитарску струку“ у Србији⁹⁾. Очигледно је да успјешни рад и санитарске реформе по Црној Гори које проводи Др. Јовановић, па још и познати стручни Јовановићев цетињски часопис „Здравље“, нијесу могли бити Др. Владану

⁶⁾ Гласник Историског друштва у Новом Саду књ. XIII, стр. 351.

⁷⁾ Ibidem.

⁸⁾ Ibidem, стр. 359.

⁹⁾ Ст. Станојевић: Енциклопедија српско-хрватско-словеначка, књ. I стр. 693.

Ђорђевићу по вољи, па сам стекао увјерење да је Др. Ђорђевић и тога ради гледао да Д-ра Јовановића привуче у Србију. Др. Ђорђевић то није могао урадити ако Др. Јовановићу обећа само неко обично мјесто у цивилном санитету коме је он био на челу, али јест ако Д-ру Јовановића пошаље у иностранство на усавршавање о државном трошку. Др. Ђорђевић је у томе и успио, те је тај ласкави позив Др. Јовановић одмах и примио. Из архивских докумената смо видјели, да је Др. Јовановић 25 септембра 1882 поднио рачун за своје научно путовање по Црној Гори. Тај рачун му је исплаћен 27 септембра, а већ 28 септембра Др. Јовановић даје оставку на државну службу у Црној Гори. Изгледа ми, да је Др. Јовановић намјерно нашао неки ситни повод да би дао оставку, јер му пажња и предусретљивости од надлежних нијесу за то могли дати довољно оправдања, а није хтио да отворено каже узрок свога одласка са Цетиња. То закључујем из једног архивског документа, у коме је ријеч о оставци Др. Јовановића. Наиме 28 септембра шаље министар унутрашњих дјела Машо Врбица са Цетиња депешу Шаку Петровићу на Данилов Град, гдје се тада налазио књаз Никола, која гласи:

„Усљед неке примјетбе учињене Доктору Милану Јовановићу односно пријеке смрти ђетића Неша Петкова¹⁰⁾, о којој ће Вам бити ваљда што год познато, као и усљед неке друге ситнице која се истакла из његова путовања по народу, поменути Доктор поднесе ми оставку, коју сам примио и намјеран сам у првome броју Г л а с а Ц р н о г о р ц а, пошто Савјет одобрава, ако Његово Височанство потврди, отворити стечај за једног љекара на упражњено мјесто. Господин Јовановић одлази кроз десет дана. — Молим саопшти Његовом Височанству и ако има што примјетит саопшти ми“.

Оставка Д-ра Јовановића примљена је, јер већ 2 октобра 1882 године канцеларија Министарства унутрашњих дјела објављује конкурс за цетињског љекара и управника цетињске болнице. Концепт објављеног конкурса налази се у архиви, а он је публикован у „Гласу Црногорца“ од 3 октобра. Концепт конкурса у архиви носи датум 2 октобра, док је на објављеном тексту датум 1 октобра. Ево тај архивски текст:

„С т е ч а ј

На једно љекарско мјесто за Варош Цетиње, као и за Болницу Цетињску „Данило I“ расписује се овај стечај:

Са овим мјестом скопчана је годишња плата од 7.500 франака у злато.

¹⁰⁾ Нешо Петков био је тада десечар цетињских општинских пандура.

Компетенти који би жељели ово мјесто посјести, нека своје свједочење о свршеним теоритичним наукама и о дојакошњој пракси на подписану канцеларију управе.

Од компетентата тражи се уз добра испробана љекарска својства, још и владање са српским језиком и писмом.

Број 1446, 2/10 1882“.

Истога дана објављен је и стечај за апотерака, који гласи:

„С т е ч а ј

На упражњено мјесто апотекара цетињске апотеке тражи се искусан и дипломиран апотекар, уз годишњу плату од 3000 франака, са слободним станом у исту апотеку.

Апотека је са свијема принадлежењим добро снабђевена државна имаовина; апотекар имаће задатак тачне администрације, од које би сваке четири мјесеца надлежном свом рачуне подносио о приходима и расходима.

Који се осјећа способан и вољу има, нека пошље своје документе на подписану канцеларију“¹¹⁾

Услови за љекара по објављеном стјечају свакако су за ондашње прилике били врло повољни, јер је већ 8 октобра дао молбу за љекара вароши Цетиња д-р Волпи из Сплита и приложио уз молбу десет докумената. Тек 8 децембра одговорило је Министарство унутрашњих дјела д-ру Волпиу да не може боти примљен и повраћена су му послата документа. То је урађено тога ради, што је д-р Волпи био раније примљен и постављен за љекара Барског округа, али како то „Ви још до сад нијесте учинили, усљед тога овом је Министарству немогуће Вам ово мјесто (тј. Цетиње) уступити, а тако исто ни барско, будући је оно већ попуњено“ — каже Волпиу Министарство.

Нијесам имао времена ни могућности да по документима Државног архива на Цетињу пратим даљи рад око организације санитета у Црној Гори, јер би за то требало и више слободног времена и боље здравље но што га ја имам. Само имам исписан одломак једнога документа из почетка 1914 године, који се чува у бившем Личном архиву краља Николе. То је оригинални рукопис Програма Владина рада, с којим је изашао пред Народну скупштину, сазвану у I редовни сазив 15 јануара 1914 године, претседник Министарског савјета сердар Јанко Вукотић. Програм тога Владиног рада објављен је и у Стенографским биљешкама Народне скуп-

¹¹⁾ Цетињски архив, Наредбе Мин. ун. дјела фасц. XXVII, за мјесеце септембар — децембар 1882.

штине на Цетињу и у посебној брошури, али ни у првом ни у другом објављеном тексту Програма нема баш онога дијела, који се односи на план и бригу око народног здравља у Црној Гори. Тај се дио Програма, дакле, налази само у сачуваном рукописном тексту, па ћу га на завршетку овога чланка и навести. Из тога до данас у науци непознатог дијела Владиног програма може се добити индиректно доста јасна слика санитарских прилика у Црној Гори иза свршених балканских ратова, као и све потребне мјере, које је требало предузети ради побољшања народног здравља. Ево шта је све Вукотићева Влада казала у томе свом Програму од 31 јануара 1914 године.

„Здравље је основица цјелокупне материјалне културе — пише у томе програму —, како у напредовању појединаца, тако и цјелине народне, јер без здравља нема среће и богаства, ни напретка и благостања. Унапређење и јачање народног здравља захтијевају животни интереси наше државе. У тој сврси донијеће се закон противу свега што је штетно за јавну хигијену и општу здравственост. Поред тога савременим законом уредити санитет, ријешити љекарско питање у корист народа, подићи што више болница и радити да сиромашни дио народни поред бесплатног љекарског пријегледа добије бесплатно и лијекове.¹²⁾“

Приједлози о измјенама у санитарској струци

Ве(ће) болнице морају се установити: на Цетињу, у Подгорици, Никшићу, Плевљу и Пећи, а мање [од по 10 постеља] у Колашину или Бијеломпољу и у Бару.

На Цетињу је потребна болница од 200 постеља са одсјеком за умноболне. Добро би било да се болница са Даниловграда премјести на Цетиње, јер на Дграду нема љекара. Тамошња зграда могла би се тада употребити за болесне од лепре.

Хируршко одјељење Цетињске болнице мора имати 100, а одјељење за унутарње болести са инфекционим одсјеком 50 постеља. Овоме потоњем додало би се и одјељење за умноболне са 50 постеља. Оба ова одјељења морају потпасти под управу самосталних љекарских управитеља.

¹²⁾ Само је овај кратки увод Програма објављен у Стенографским билешкама Народне скупштине (Цетиње 1914, стр. 48) и у посебно објављеном Програму (Цетиње 1914, стр. 6—7), а сав остали текст до краја овога мога исписа налази се само у прилично од влаге пропалом рукопису Програма Вукотићеве Владе. Од влаге распали текст допуњао сам и он је у малим заградама.

Исто тако требало би придодати Цетињској болници и један бактериолошко-серолошки државни институт.

Тачан предрачун колико постеља треба за друге болнице нијесам у стању предвидјети, јер ми нијесу довољно тамошње прилике познате, али свакако неопходно је потребно имати у Пећи и Плевљу добру хируршку помоћ.

Да би се у случају епидемије и у случају рата могле проширити болнице или пак брзо пренијети у она мјеста гдје се потреба појави, морају се добавити за Цетиње, Никшић, Плевље и Пећ по двије лако преношљиве бараке [Dockerschebaraken], које би у резерви стојале.

Бактериолошко-серолошки државни институт

Овај институт смјестио би се при Цетињској болници. Потребне (су) му три собе са једном шталом за животиње. Управитељ овог завода морао би бити потпуно спреман и самосталан бактериолог, т. ј. морао би имати најмање двије године пра(ксе) при каквом већем ба(кте)ри(олошком) заводу.

Поменути (љ)екар кад би имао свједоцбу о положеном судско-медицинском испиту могао би бити и судско-медицински љекар у земљи, а евентуално и шеф санитета.

Циљ бактериолошком институту био би (на) првоне мјесту сузбијање епидемија. Појави ли се гдје у земљи епидемија бактериолог полази одмах тамо са својим (бак)териолошким лабораторијумом и на лицу мјеста врши потребна испитивања, предвиђа и предузима потребне мјере противу болести. Исти љекар би евентуално могао предузети и управу над одјељењем за унутарње и инфекционе болести при болници на Цетињу.

Стручно образовање нижег санитетског особља

При великим државним болницама у земљи морају се отворити школе за стручно образовање нижег санитетског особља. Ове би школе тада давале држави болничаре, па потом, пошто би се потреба подмирила, болничаре и болничарке за поједине општине.

Војно-санитетска струка

По могућству требало би имати за војно-санитетску струку самосталног управитеља.

Истоме би поред надзора над војним лазаретима пало у дужност: сређивање, набавка и обдржавање ратног санитет-

ског материјала. Ако управник бактериолошког института није у исто вријеме и шеф цивилног санитетског одјељења, то би он врло добро могао вршити дужност управника војно-санитетског одсјека.

За вријеме док не приспије који црногорски бактериолошки љекар, можда би Пруско Министарство Војно послало једног свог војног љекара са горенаведеном спремом.

За стручно образовање војних љекара нижег санитетског особља, потребно је придодати Цетињској болници један пав(иљон или) бар(аку).

Ниже санитетско особље мора најмање пола године провести на практичном раду при болници, гдје би се истовремено и теоретички обучавао.

В(ој)но-санитетски материјал налази се данас у слабом стању, (па) је усљед тога велика штета и много пропада. Осим тога тр(еба)ло би што брже прегледати и инструменте војног санитета, (ко)ји су такође у слабом стању. Можда би то најбоље могао прегледати и поправити механичар фирме Виндлер из Берлина, који у фебруару овамо долази да намјести вјештачке органе рањеницима. Поред овога, требало би војно-санитетски материјал инвентарисати и тако сложити, да вада буде готов и исправан.

У ту сврху препоручује се правилник, који је издао Војни санитет Пруског Министарства Војног, а који би требало на српски превести.

Стручна обука цивилних и војних љекара

Да би љекари који су у земљи били увијек обавијештени о новим методима лијечења и т. д., требало би их сваке друге године позивати по два мјесеца при болници на Цетињу. Наставу и предавање могли би тада држати тим љакарима управитељ бактериолошког и шефови других одјељења при болници цетињској.

Оснивање медицинског колегијума

Од најбољих љекара у земљи треба основати медицински колегијум, који би као у Пруској сва важнија санитетска питања у заједници са Министарством проучио, прије него би се у дјело (при)мијенила. Ови љекари врше тај посао у часништву које им К(раљ) повјерава.

(Болница за болесне од лепре¹³⁾)

За болесне од лепре (мор)а се отворити нарочита болница, евентуално на Даниловграду (у сад)ањој бол(ни)ци за умноболне.

Болница за умноболне на Д граду

За исту се одмах мора сљедеће узети у поступак:

1) сваких осам дана мора тамо љекар (да) долази, јер се на примјер сада налазе тамо болесници (ко)ји су прездравили и који би се могли отпустити, али (како) већ неколико недјеља љекар тамо не долази, исти се још тамо налазе;

2) за немирне болеснике, који своје хаљине цијепају, треба набавити такву одјећу која се не да кидати, а која је још цења од ове садање;

3) потребно је постави(ти) једног извјежбаног болничара, који би по наређењу љекареву могао вршити потребне ињекције за умирење болесника, исти би, истовремено, био у стању да болесницима укаже прву помоћ (на пр. при повреди каквој);

4) потребно је за двојицу повећати број стражара; и

5) полничко рубље треба попунити, а настојати да се укине метање ланаца и гвожђа болесницима на ноге.¹⁴⁾

Ма колико било добре воље, Влада сердара Јанка Вукотића није имала могућности да оствари свој програм, јер је већ у јулу исте године почео први свјетски рат, који је уништио и оно, што је са великом муком било створено у Црној Гори до 1914 годпне.

(Крај)

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ

¹³⁾ Текст наслова потпуно се распао.

¹⁴⁾ Цетињски архив.